

УДК 911.3

Омельченко Н.В.
асистент кафедри соціально-економічної географії
Херсонський державний університет

ТИПІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ ЇХ УРБАНІЗОВАНОСТІ: ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ

У статті викладений аналіз рівня та особливостей урбанізованості адміністративних районів Херсонської області на основі виділення (за допомогою кластерного аналізу) декількох їх типів і підтипів. В основу типізації покладені показники кількісного та якісного характеру, включаючи попередньо формалізовані й агреговані результати опитування населення.

Ключові слова: урбанізація, якість життя населення, кластерний аналіз, типізація, Херсонська область.

В статье изложен анализ уровня и особенностей урбанизированности административных районов Херсонской области на основе выделения (при помощи кластерного анализа) нескольких их типов и подтипов. В основу типизации положены показатели количественного и качественного характера, включая предварительно формализованные и агрегированные результаты опроса населения.

Ключевые слова: урбанизация, качество жизни населения, кластерный анализ, типизация, Херсонская область.

Omelchenko N.V. OPINION OF THE LEVEL AND CHARACTERISTICS OF URBANIZATION OF ADMINISTRATIVE DISTRICTS OF KHERSON REGION IN THE CONTEXT OF THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION

The article analyzes the level and characteristics of urbanization of administrative districts of the Kherson region on the basis of types selection of administrative units of the region, using cluster analysis. The basis of typization is the quantitative and qualitative indicators, in particular the formalized and integrated results of the population survey.

Key words: urbanization, quality of life of the population, cluster analysis, typization, Kherson region.

Постановка проблеми. Сучасна суспільна географія вже не може обмежитися традиційним кількісним аналізом урбанізації, який не враховує багатьох якісних сторін життя населення. Урбанізацію можна осмислювати не тільки локально чи регіонально – в плані розвитку окремих міст чи утворення систем розселення, або формально – ґрунтуючись тільки на частці міського населення, але й ширше, а з цим – і глибше, долучаючи до дослідження інші критерії, що краще свідчать про результати цього багатогранного процесу [1]. У представленому дослідженні аналізувалися саме результати урбанізації в Херсонській області, з новим комплексним підходом до оцінки урбанізованості її адміністративних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прикладний аспект дослідження процесу урбанізації на всіх рівнях висвітлений у працях таких науковців, як: Гукалова І.В. [1], Мезен-

цев К.В., Мезенцева Н.І. [5], Покляцький С.А. [3], Руденко Л.Г. [6] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття рівня та особливостей урбанізованості адміністративних одиниць Херсонської області на основі їх типізації за обраними критеріями і аналізу виділених типів і підтипів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою для проведення типізації адміністративних одиниць Херсонської області слугують обрані за авторською методикою ознаки (критерії урбанізованості) або їх сукупність, за подібністю чого території об'єднуються у відповідні типи.

В якості ознак нами були обрані прості й складні (агреговані в один індекс) показники, першим з яких стала частка міського населення – традиційний опорний показник рівня урбанізації території. Набагато більш інформативними є показники динаміки міського населення та його щільності, які свідчать про

інтенсивність процесу урбанізації на території області, а отже – перспективи зростання міського населення, а з цим – і міських поселень. Ще однією ознакою урбанізованості є наявність безпосередньо міського житлового фонду, отже – міської забудови, яка свідчить про появу міських ознак на рівні житла. Значимим критерієм рівня урбанізованості є показники благоустрою, які агреговані нами у середньозважену частку міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями (враховано частку міського населення, що мешкає на обладнаній водопроводом, каналізацією, гарячим водопостачанням, опаленням, газом житловій площі). Дані показники важливі саме тому, що не весь міський житловий фонд обладнаний перерахованими побутовими зручностями – ознаками міських умов, отже більша чи менша їх наявність свідчить про реальне проникнення міського комфорту в побут людей.

Нарешті, найінформативнішим є останній інтегрований показник – індекс урбанізованості умов життя за оцінкою респондентів. Він розраховувався з 16 вихідних показників, формалізованих за допомогою балів з відповідей респондентів. Ці показники віддзеркалюють думку населення щодо переважаючого способу (міський/сільський), умов (міські/сільські) життя, транспортного забезпечення, житла (характер забудови), зайнятості (сільськогосподарської/несільськогосподарської), екологічної ситуації, соціокультурного забезпечення в їх конкретному поселенні, якими в опитуванні рівномірно охоплені всі адміністративні одиниці області. Розрахунок балів відбувався за формулою, в якій відображена привілейованість передбачуваних міських ознак в діапазоні від 0 до 1, за умови – чим ближче до 1, тим більш «міськими» є умови життя.

Порядок розрахунку балів:

Якщо блок містить два варіанти відповідей:

$$I_{ум\ бали\ (2)} = \frac{0 * K_1 + 1 * K_2}{n} * 100, \quad (1)$$

Якщо блок містить три варіанти відповідей:

$$I_{ум\ бали\ (3)} = \frac{0 * K_1 + 0,5 * K_2 + 1 * K_3}{n} * 100, \quad (2)$$

Якщо блок містить п'ять варіантів відповідей:

$$I_{ум\ бали\ (5)} = \frac{0 * K_1 + 0,25 * K_2 + 0,5 * K_3 + 0,75 * K_4 + 1 * K_5}{n} * 100, \quad (3)$$

де: $I_{ум\ бали\ (j)}$ – індекс (умовні бали);

$K_{1,2,3,4,5}$ – кількість відповідей на питання 1, 2, 3, 4, 5 (в бік збільшення ступеня ознак урбанізованості);

n – кількість опитаних.

Далі виконане нормування отриманих бальних показників у шкалі від 0 до 100 балів за наступною формулою (4):

$$Инд_n = \frac{100}{Max-Min} (K_j - Min), \quad (4)$$

де: $Инд_n$ – індекс;

Max – максимальне значення критерію (в умовних балах);

Min – мінімальне значення критерію (в умовних балах);

K_j – конкретне значення для j -того району (міськради).

Інтегральна оцінка базується на середньоарифметичному зведенні в єдиний (скорегований щодо якості життя) населення індекс урбанізованості ($I_{інт}$) шести індикаторів (індексів), нормованих у діапазоні від 0 до 1:

- 1) індексу частки міського населення;
- 2) зміни індексу частки міського населення за період 1989–2015 рр.;
- 3) зміна індексу щільності міського населення за період 1989–2015 рр.;
- 4) індекс частки міського житлового фонду;
- 5) середньозважений індекс частки міського населення, що мешкає на обладнаній зручностями площі;
- 6) загальний індекс урбанізованості за оцінкою респондентів:

$$I_{інт\ урб} = (I_1 + I_2 + I_3 + I_4 + I_5 + I_6) / 6$$

На підставі аналізу шести складових і величини самого розрахованого індексу, за допомогою багатомірного кластерного аналізу здійснено типізацію адміністративних районів за рівнем і особливостями урбанізації та її результатів [2]. Вона дозволила виділити три основних типи адміністративних утворень та шість їх підтипів з близькими показниками, що характеризують сформованість міського середовища та міського способу життя населення в їх межах.

Розрахунок інтегрального індексу рівня урбанізованості адміністративних утворень області підтвердив існування значної територіальної диференціації у рівнях урбанізованості

Таблиця 1

**Складові нормовані та інтегральні індекси-ознаки урбанізованості
для типізації районів Херсонської області**

Тип	п/тип	Склад	Індекс частки міського населення	Зміна індексу частки міського населення 1989-2015	Зміна індексу щільності міського населення 1989-2015	Індекс частки міського житлового фонду у загальному житловому фонді району	Середньозважений індекс частки міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями	Загальний індекс урбанізованості за оцінкою респондентів	Скорогований щодо якості життя населення індекс урбанізованості	
I		Нова Каховка (міськрада)	0,93	0,49	0,63	0,95	0,97	0,61	0,76	
		Херсон (міськрада)	1,00	0,49	0,00	1,00	1,00	1,00	0,75	
		Середнє значення	0,97	0,49	0,32	0,98	0,99	0,81	0,76	
II	2.1	Білозерський	0,00	0,00	0,92	0,00	0,02	0,27	0,2	
		Великоолександрівський	0,28	0,23	0,97	0,24	0,17	0,03	0,32	
		Середнє значення	0,14	0,12	0,95	0,12	0,10	0,15	0,26	
	2.2	Верхньорогачицький	0,40	0,51	0,96	0,27	0,11	0,24	0,42	
		Високопільський	0,31	0,53	0,96	0,23	0,15	0,27	0,41	
		Скадовський	0,38	0,46	0,97	0,40	0,32	0,19	0,45	
		Чаплинський	0,26	0,48	0,96	0,23	0,23	0,21	0,39	
		Середнє значення	0,34	0,50	0,96	0,28	0,20	0,23	0,42	
	2.3	Генічеський	0,51	0,53	0,97	0,31	0,21	0,50	0,5	
		Каланчацький	0,46	0,54	0,95	0,35	0,27	0,43	0,5	
		Каховський	0,54	0,69	0,97	0,46	0,53	0,23	0,57	
		Цюрупинський (Олешківський)	0,44	0,45	0,97	0,40	0,32	0,42	0,5	
		Середнє значення	0,49	0,55	0,97	0,38	0,33	0,40	0,52	
	III	3.1	Горностаївський	0,23	0,61	0,97	0,06	0,08	0,16	0,35
			Іванівський	0,22	0,62	0,97	0,06	0,02	0,05	0,32
Нововоронцовський			0,19	0,56	0,97	0,01	0,09	0,13	0,32	
Новотроїцький			0,33	0,58	0,97	0,19	0,05	0,03	0,36	
Середнє значення			0,24	0,59	0,97	0,08	0,06	0,09	0,34	
3.2		Голопристанський	0,12	0,46	0,97	0,00	0,15	0,15	0,31	
		Нижньосірогозький	0,20	0,50	0,97	0,07	0,00	0,26	0,33	
		Середнє значення	0,16	0,48	0,97	0,04	0,08	0,21	0,32	
3.3		Бериславський	0,25	1,00	1,00	0,11	0,15	0,00	0,42	
		Великолепетиський	0,42	0,81	0,94	0,38	0,07	0,21	0,47	
		Середнє значення	0,34	0,91	0,97	0,25	0,11	0,11	0,45	

територій та її особливостях. У можливному діапазоні від 0 до 1 індекси урбанізації варіювали від 0,2 у Білозерському районі до 0,76 у Новокаховській міськраді (табл. 1).

Інтегральний індекс урбанізованості по більшості районів виявився або таким самим, або меншим за офіційний рівень урбанізації [4], що, безумовно, є підтвердженням потреби врахування багатьох аспектів під час остаточних висновків про характер і, головне, особливості та результати урбанізаційного процесу. Проте такі райони, як Верхньорогачицький, Великоолександрівський, Голопристанський, Нижньосірогозький та Бериславський значно «піднялися» на сходах оцінки урбанізованості в порівнянні з їх положенням за часткою міського населення. В окремих випадках це пояснюється фактором географічного положення і наявності більшого числа міських поселень, але іноді консерватизм сільського способу життя малих міських поселень і сіл відіграє роль стабілізуючого фактору і піднімає рівень суб'єктивної оцінки жителями урбанізованості власного життя.

Розрахунки засвідчили, що в цілому Херсонська область є слабоурбанізованим регіоном, а особливості урбанізованості її адміністративних одиниць тісно пов'язані з їх географічним положенням, природно-ресурсними особливостями, історією освоєння. Має значення наближеність конкретної території до двох основних центрів області – Херсону і Нової Каховки. Результати проведеної типізації виглядають наступним чином (рис. 1).

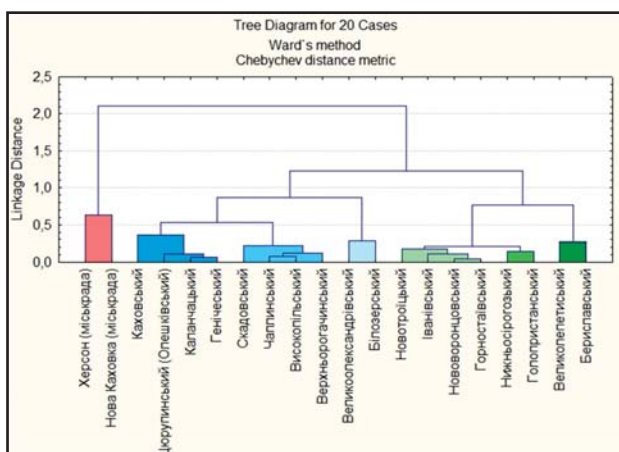

Рис. 1. Дендрограма ієрархічної кластеризації районів Херсонської області

Тип 1. Райони з високою оцінкою рівня урбанізованості. До даного типу відносяться міста Херсон та Нова Каховка, від загальної площі регіону їх територія становить 2,3%, а частка міст у населенні області в рази більша і складає 37,5%. Отже, специфіка даного типу – у значній концентрації міського населення і відповідній «відірваності» багатьох інших показників урбанізації від решти адміністративних територій регіону (рис. 2). Порівняння із середньобласними значеннями показує найвищу частку міського населення, частку міського житлового фонду в загальному житловому фонді та середньозважену частку міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями, що є цілком зрозумілим зважаючи на те, що обидва міста є ядрами урбанізації Херсонської області, а отже, тут наявні всі ознаки міського комфорту, і так само оцінюють ці міста їхні представники. Найменші, відмінні від інших типів, значення під час аналізу даного типу були зафіксовані у показника «Зміна щільності міського населення 1989-2015», що зумовлено потужною негативною динамікою кількості міського населення на фоні загальнодержавної депопуляції. Навіть те, що дані міста є основними центрами привабливання населення в області, не рятує їх від значних природних його втрат, наслідком чого є і падіння в щільності міських жителів, що є ознакою деурбанізації. В цілому ж, інтегральний індекс урбанізованості даних міст природно є найвищим серед усіх інших типів територій, що має як переваги (розвиток інфраструктури, різноманіття місць праці і освіти, обслуговування, інновації тощо), так і негативні наслідки (високі ціни на ринку житла, диференціація населення за рівнем

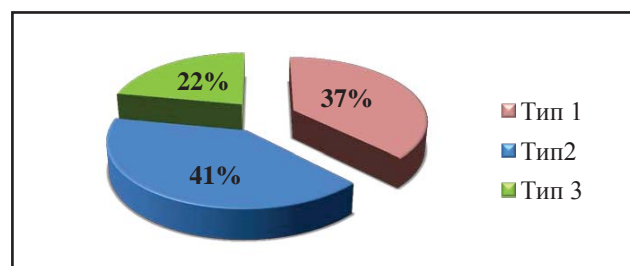

Рис. 2. Частка населення Херсонської області, яка проживає у районах і містах виділених типів

доходів, соціальна та екологічна напруженість тощо).

Тип 2. Райони із середньою оцінкою рівня урбанізованості. Найбільший за кількістю районів, площею території (52,8% від загальної площі Херсонської області) та часткою населення (40,5%) тип включає три підтипи, які дещо відрізняються в оцінці рівня їхньої урбанізованості. Підтип 2.1 має найнижчі індекси в даному типі та включає два райони: Білозерський та Великоолександрівський, які не межують один з одним і займають 10,8% площі області. Важливою особливістю цього підтипу є розміщення Білозерського району, який майже повністю оточує обласний центр і тим самим у багатьох випадках формує приміську зону. Більшість жителів даного району не бачать сенсу переїжджати у міські населенні пункти в гонитві за більш кращими умовами через близькість та доступність потужного міста Херсона, де більшості мешканців району зручніше отримувати послуги. Саме через це оцінка респондентами рівня урбанізованості тут не є найменшою. Відзнакою цього підтипу є позитивні зміни у щільності міського населення з 1989 р. – вона лишається більш-менш сталою, але водночас фіксуються серйозні зміни у частці міського населення – вона інтенсивно зменшується.

З приводу Великоолександрівського району можна підкреслити схожість значень отриманих результатів з багатьма іншими районами різних типів та підтипів. За кількісними значеннями індексів у нього ситуація краща, ніж у Білозерському районі, проте самі мешканці дуже низько оцінюють рівень урбанізованості цієї території.

Підтип 2.2 має вищі за попередній підтип складові індекси, але займає не лідируючу позицію. В цю групу входять крайні північні Верхньорогачицький, Високопільський та крайні південні Чаплинський і Скадовський райони (16,8% площі території регіону). Ознакою умовно середнього положення цих районів є, насамперед, їх відносно високі значення індексів «Зміна % міського населення 1989-2015» та «Зміна щільності міського населення 1989-2015», що свідчить про повільну втрату цими районами міського населення, а також середній рівень урбанізованості за оцінкою

респондентів. Загалом, все це агрегується в середній за рівнем показник урбанізованості, але по відношенню до інших районів ситуація не є катастрофічною. Водночас, наприклад, у Скадовському районі оцінка респондентів рівня сформованості урбанізаційного середовища була вкрай низькою (у порівнянні з іншими трьома районами підтипу), що свідчить про незадоволеність населення умовами життя і рівнем розвитку інфраструктури.

Відносно високі складові індекси має підтип 2.3, до складу якого входять Генічеський, Каланчацький, Каховський та Олешківський райони, які займають 25,2% загальної площі області. Дані адміністративні утворення характеризуються порівняно (як для слабоурбанізованого регіону) розвиненою урбаністичною структурою: у складі поселень районів 3 міста і 7 селищ міського типу. Трохи вищими за середній рівень є складові індекси (частка міського населення, частка міського житлового фонду в загальному житловому фонді району реальними проявами міського способу та умов життя, середньозважена частка міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями). Відносно високими є й оцінки рівня урбанізованості середовища життя респондентами. Перевага даних районів у їх географічному положенні, завдяки чому тут наявні різні варіанти місць докладання праці, що зумовлює їх соціально-економічну атрактивність.

Тип 3. Райони з низькою оцінкою рівня урбанізованості. Й у даному типі можна виділити три підтипи. До підтипу 3.1 увійшли Горностаївський, Іванівський, Нововоронцовський, Новотроїцький райони області, які зосереджені у північній та східній частині регіону. Ці райони відрізняються найнижчими показниками середньозваженого індексу частки міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями та загальним індексом урбанізації за оцінкою респондентів серед усіх підтипів, виділених в області. До типу 3.2 увійшли територіально не суміжні Голопристанський та Нижньосірогозький райони. Специфікою цього підтипу є наднизькі усереднені значення показників «Індекс частки міського житлового фонду в загальному житловому фонді району» та «Середньо-

зважений індекс частки міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями», на що вплинула незначна кількість міських поселень, а саме – наявність у Голопристанському районі одного міста, а у Нижньосірогозькому – одного селища міського типу. Підтип 3.3 представлений Бериславським і Великолепетиським районами-сусідами, які відзначаються в дослідженні досить низькими показниками середньозваженого індексу частки міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями та загальним індексом урбанізації за оцінкою респондентів. Однак усереднений, скорегований щодо якості життя населення індекс урбанізації є найвищим у типі. Загалом, площа типу становить майже 45% від загальної площі Херсонської області, а частка населення – 22%. Особливості локалізації більшості районів типу (розташування в східній периферійній частині регіону) – у віддаленні

від головних ядер урбанізації, що є несприятливим фактором формування повноцінного урбанізованого середовища.

Особливостями третього типу є високі та середні показники зміни індексу частки міського населення та зміни індексу щільності міського населення за 1989–2015 роки. Тобто, для даного типу характерна більш позитивна динаміка міського населення, яка, тим не менш, не є підкріпленою відповідними міськими умовами проживання, про що говорить решта індексів, які виявилися низькими та дуже низькими. Відзначимо, що значення скорегованого щодо якості життя населення загального індексу урбанізації підтипу 3.3 свідчить про відносно кращу ситуацію з урбанізованістю середовища у порівнянні з підтипом 3.1 та 3.2.

В цілому в типі тільки 18% населених пунктів є міськими, на відміну від інших двох типів, що є дійсним підтвердженням низької оцінки рівня урбанізованості третього типу.

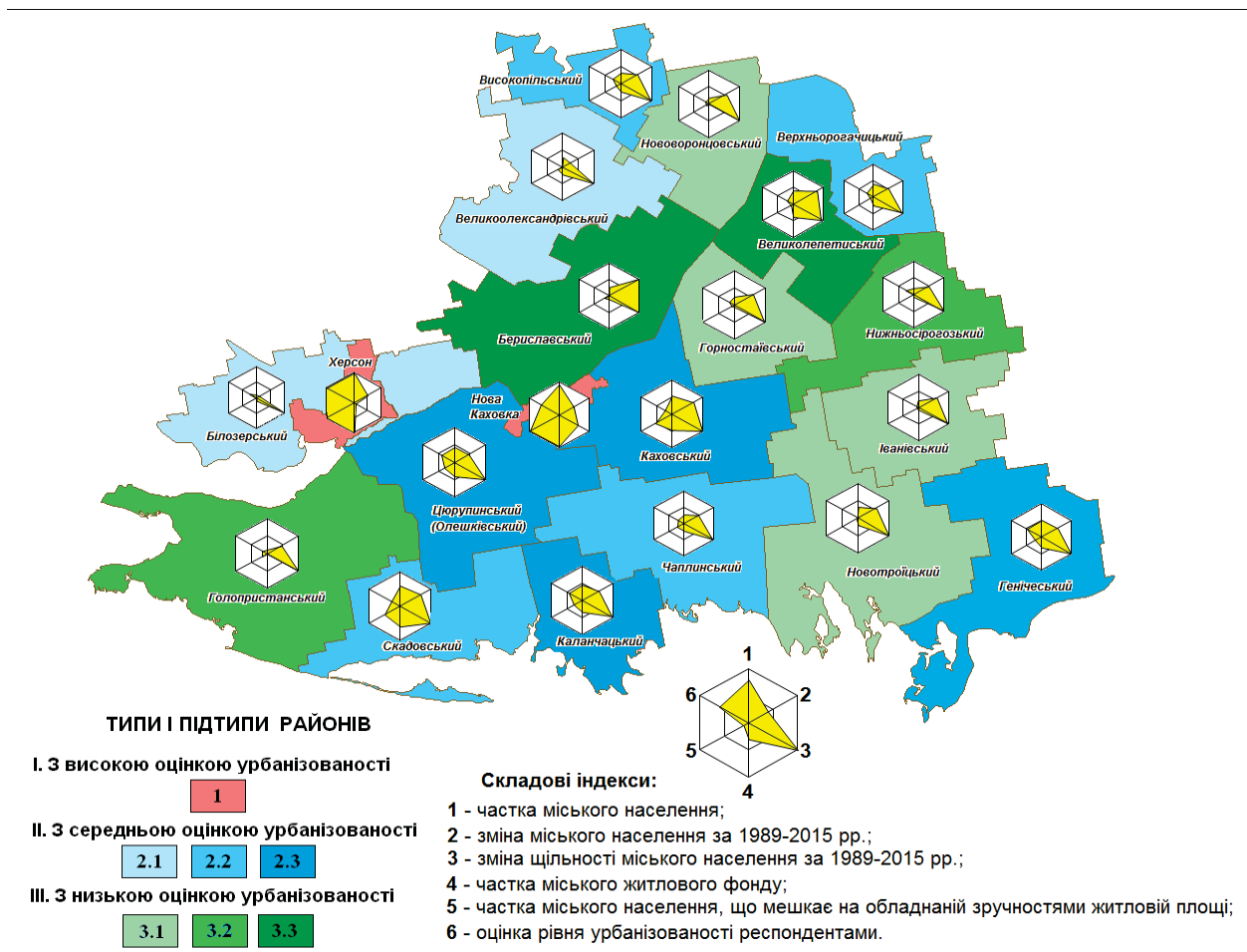

Рис. 3. Типи районів Херсонської області за рівнем урбанізованості середовища в контексті якості життя населення

Характерною рисою урбанізованого середовища в районах Херсонської області є незбалансованість розвитку окремих складових. Пелюсткові діаграми досить яскраво підкреслюють цю тенденцію – більшість районів області, в т.ч. «урбанізовані» Херсон та Нова Каховка, мають зовсім несиметричні відхилення часткових індексів у той чи інший бік (рис. 3).

Зокрема, адміністративний центр регіону, маючи абсолютні переваги за показником частки міського населення, частки міського житлового фонду, частки міського населення, що мешкає на житловій площі, обладнаній зручностями та оцінки респондентами рівня урбанізованості, тим не менш не здатен зміцнити свій демографічний потенціал і «живиться» механічним рухом населення, а не додатним природним відтворенням, що яскраво демонструють нам показники зміни міського населення та їх щільності за останні роки. Нова Каховка, в свою чергу, виступає більш динамічним містом, однак помітно програє в якісних складових свого урбанізаційного розвитку. Всі інші адміністративні утворення мають дуже схожий профіль пелюсткових діаграм з явною «перевагою» показників динаміки міського населення, зокрема – зміни його щільності. Проте це не завжди свідчить про реальне зростання урбанізованості. Інша річ, що масштаб міських поселень та їх структура реально мають значення і в кількісній та якісній оцінці рівня урбанізованості адміністративних утворень Херсонської області.

Висновки з проведеного дослідження. Результати типізації адміністративних одиниць області за рівнем та особливостями урбанізованості середовища життя населення кажуть про те, що, по-перше, доцільно враховувати не один-два, а більшу кількість показників урбанізованості для виявлення

і співставлення різних аспектів багатогранного процесу проникнення міських умов і комфорту в життя людей. По-друге, вони свідчать про існування двох урбанізованих ядер – Херсону та Нової Каховки, які дійсно відповідають середньому заявленому (офіційному) рівню урбанізації по регіону. Всі інші території дуже відстають від них в оцінці урбанізації.

Це означає, що оцінка урбанізації Херсонської області має носити більш комплексний характер і враховувати реальне проникнення міських умов в регіон, а також думку населення щодо урбанізованості способу та умов життя. Підвищення якості життя населення, як міського, так і сільського, має відбуватися з урахуванням урбанізованості середовища життя людей, їх зайнятості, перспектив і можливостей урбанізації в тих чи інших типах районів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація : [монографія] / І.В. Гукалова ; Інститут географії НАН України. – К., 2009. – 347 с.
2. Пилипенко І.О. Методи та методики суспільно-географічних досліджень: [навч. посіб.] / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова; Херсон. держ. ун-т. – Херсон : Вишемирський В.С., 2009. – 156 с.
3. Покляцький С.А. Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження [монографія] / відп. ред. І.В. Гукалової. – К.: Наукова думка, 2016. – 185 с.
4. Статистичний щорічник Херсонської області за 2015 рік: [стат. зб.] / Держкомстат України, Гол. упр. стат. у Херсон. обл. / за ред. В.А. Вознюка; відп. за вип. Т.В. Покидько. – Херсон: Гол. упр. стат. у Херсон. обл., 2016. – 497 с.
5. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : [монографія] / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с.
6. Функции городов и их влияние на пространство / под ред. Л.Г. Руденко. – К.: Фенікс, 2015. – 292 с.